

RECENZIJOS

J. Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis), Vilnius, 1968, 414 p.

Nereikia, tur būt, įrodinėti, kad ši neseniai mirusio mūsų kalbininko Jono Kazlausko knyga — reikšmingas lietuvių ir apskritai baltų kalbotyros veikalas, kad ja pradedamas iš esmės naujas lietuvių kalbos istorinio tyrinėjimo etapas — nuo kalbų lyginimo pereinama prie vidinės rekonstrukcijos ir tarmių lyginimo, nuo izoliuotų faktų istorijos — prie išties fonologinių ir gramatinių sistemų bei posistemų istorijos. Tai buvo aišku visiems nuo pat pirmųjų knygos pasirodymo dienų. Ne veltui spaudoje ji susilaukė paties palankiausio vertinimo ir buvo apdovanota respublikine premija. Tačiau daugeliui buvo aišku ir tai, kad ši knyga yra prieštaringa, kad šalia tikrai įspūdingų atradimų ir interpretacijų joje yra daug abejotinų, nepakankamai pagrįstų ir net klaidingų dalykų, apie kuriuos būtina atvirai ir tiesiai kalbėti, laikantis vienintelio moksle priimtino principo, kurį yra suformulavęs Boduenas de Kurtenė: *de mortuis aut verum, aut nihil*.

Be trumputės pratarmės (p. 3–4), sutrumpinimų sąrašo (p. 405–409) ir korektūrinių pastabų (p. 410–411), knyga susideda iš trijų skyrių: „Kirčiavimo istorija“ (p. 5–122), „Daiktavardžio linksniavimo istorija“ (p. 123–286) ir „Iš veiksmažodžio istorijos“ (p. 287–404). Tokiame veikale, pradedančiame iš esmės naują lietuvių kalbos diachroninio tyrinėjimo etapą, nėra labai reikalingo teorinių ir metodinių darbo principų išdėstymo, jeigu neskaitysime kelių užuominų pratarmėje. Kiek galima suprasti iš tų pastabų, savo uždaviniu Kazlauskas laiko ne rekonstruoti priešistorinį lietuvių kalbos (ar baltų kalbų) periodą kaip sistemą, o tik „išryškinti baltų kalbotyroje kai kuriuos naujus galimumus, atsiradusius pastaraisiais metais, pakitus pažiūrai į indoeuropiečių kalbų istoriją ir jos tyrinėjimo metodus“ (p. 3).

Sprendžiant iš pratarmės, svarbiausias tyrinėjimo metodas esąs vidinė rekonstrukcija, bet, net perskaičius visą knygą, nėra aišku, kas čia tuo terminu vadinama. O tiksliau apibrėžti vidinę rekonstrukciją reikėjo, nes, pirma, ne visi tyrinėtojai visai vienodai supranta patį metodą ir jo paskirtį¹, ir, antra, pas mus vidinė rekonstrukcija kartais nepagrįstai pavadinamas lyginamasis metodas, kai jis taikomas ne skirtingoms kalboms, o skirtingoms vienos kalbos tarmėms. Kazlauskas šį terminą, atrodo, daugiausia kaip tik ir vartoja antrąja reikšme, nors to pobūdžio rekonstrukcijos, ypač kai tiriama labai ryškios tarminės diferenciacijos kalba, aiškiai yra išorinės, arba, jeigu vartosime taiklų Henigswaldo terminą, „trianguliacinės“, nes tuo būdu iš kelių divergencinių dabartinių sistemų (ar faktų) rekonstruojamas genetinis jų prototipas.

Lyginant atskirus knygos skyrius, į akis krinta jų nelygumas. Stipriausias, be jokių abejonių, yra daiktavardžio skyrius, gerokai silpnesnis — kirčiavimo, o skyrius apie veiksmažodį tarp tų priešybių užima lyg ir tarpinę padėtį. Metodiniu atžvilgiu tie skyriai irgi panašiai pasiskirstę: daugiausia

¹ Plg. gerokai skirtingą vidinės rekonstrukcijos uždavinių ir metodų traktavimą, pvz., Kurilovičiaus ir Henigswaldo darbuose (E. Курилович, О методах внутренней реконструкции, — Новое в лингвистике, IV, Москва, 1965, 400–433 ir H. M. Hoenigswald, *Language Change and Linguistic Reconstruction*, Chicago, 1965, 68 ir 99 tt.).

įvairių metodinių naujovių yra kirčiavimo skyriuje, mažiausia – daiktavardžio. Tai rodo, kad net labai išradingam kalbos istorikui kol kas daug lengviau yra dirbti (ir pasiekti pozityvių rezultatų) tradiciniais metodais, negu ieškoti naujų; einant pirmuoju keliu, galima pasiremti daugelio patyrimu, o pasirinkus antrąjį kelią, daug ką tenka pradėti beveik iš naujo. Žinoma, ir čia jau yra išsikristalizavę nemaža gana aiškių principų ir metodų, bet kol kas jie dar nėra tokie nušlifuoti, kaip senieji. Iš knygos susidaro įspūdis, kad savo metodiką jis bus kūręs tik iš konkrečių „netradicinės“ krypties tyrinėjimų, o vietomis pastebima ir grynai improvizuota metodika. Savaiame suprantama, kad, einant tokiu keliu, labai lengva paklysti.

Kirčiavimo skyrius tą nuogaštavimą, deja, patvirtina. Stengiantis kalbėti kuo objektyviau, galima visai tvirtai pasakyti, kad tame skyriuje – nors jame iškelta daug įdomių ir perspektyvių hipotezių, o mėginimas susieti į vieną sistemą ir keliais paprastais principais paaiškinti įvairius kirčiavimo raidos reiškinius nusipelno palankaus vertinimo – iš tikrųjų maža tėra įrodytų ar bent užtekstinai pagrįstų teiginių. Įtikinamiau atrodo tik vardažodžio kirčiavimo paradigmų interpretacija, kur naujesniais duomenimis parodoma, kad pralietuviai yra skyrę ne baritonines ir oksitonines, o pastoviasias ir mobiliąsias kirčiavimo paradigmas. Tačiau pačios hipotezės negalima laikyti Kazlausko atradimu: jau gerokai anksčiau apie tai yra rašę Kurilovičius ir Plič-Svityčius². Verta dėmesio (nors, tiesa, ne visai originali) ir mintis, kad priešistoriniais laikais būta kirčio atitraukimo iš trumpųjų galūnių į akūtinius skiemenis: ji, atrodo, paaiškina nemaža faktų, kurie iki šiol buvo neaiškūs (pvz., tokių įvardžiutotinių formų, kaip vns. įn. *aukštuoju*, *šaltuoju* ir dgs. gal. *aukštuosius*, *šaltuosius* kirčiavimą ir kt.). Tačiau vargu ar tas procesas buvo fonetinis.

Bene labiausiai krintantis į akis šio skyriaus trūkumas yra mėginimas diachroninius fonologinius procesus aiškinti jų garsinės substancijos, arba akustinių bei artikuliacinių ypatybių, pakitimais, o ne abstrakčiais struktūriniais fonologinių elementų santykiais. Mūsų supratimu, ypač neatsakingai operuojama vadinamojo dinaminio kirčio sąvoka: tuo kirčiu aiškinamas ir nekirčiuotų skiemenų trumpėjimas, ir žodžio galo redukcija, ir kirčio atitraukimas, ir dar nemaža įvairių kitų reiškinių – praktiškai visi prozodiniai kitimai. Teiginys, leidžiantis iš karto paaiškinti tiek daug reiškinių, atrodo įtartinas jau vien dėl savo per didelio universalumo. Pati mintis visokias redukcijas ir kirčio vietos stabilizaciją aiškinti dinaminio, arba ekspiratorinio, kirčiu yra labai sena: be ypatingesnių pakitimų į šią knygą ji yra atkeliavusi iš jaunagramatikų klestėjimo laikų³. Dabartinėje lingvistinėje literatūroje labiau linkstama manyti, kad ne dinaminis kirtis sąlygoja redukciją, o atvirkščiai – redukcija sąlygojanti dinaminio kirčio atsiradimą⁴. Bet čia svarbu ne tai, kaip žiūrėsime į dinaminio kirčio vaidmenį fonetikos raidoje. Didesnė bėda yra ta, kad kol kas objektyviai beveik neįmanoma įrodyti, kokį kirtį turi ta ar kita konkreti kalba ar tarmė – dinaminį ar nedinaminį. Pavyzdžiui, seniau visi buvo įsitikinę, kad germanų kalbos turinčios dinaminį kirtį, bet naujausi tyrinėjimai rodo, kad vokiečių ir anglų kirčiuotas skiemuo labiau išsiskiria tonu, negu intensyvumu⁵. Yra ir tokių tyrinėjimų bei teorijų, pagal kurias dinaminis ar muzikinis kirčio charakteris laikomas iš viso nerelevantišku – svarbiausiu universaliu kirčiuoto skiemens požymiu laikoma didesnė jo artikuliacijos energija⁶. Tad dinaminis kirtis faktiškai yra tik „techninis“ diachroninės akcentologijos ir fonetikos terminas

² J. Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*, Wrocław – Kraków, 1958 ir В. М. Илич-Свитыч, *Именная акцентуация в балтийском и славянском*, Москва, 1963.

³ К. Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen I (1)*, Strassburg, 1897, 955 t. (§ 1036 t.). Plg. dar ten pat, I(1), 497 (§ 547) ir kt.

⁴ Plg. А. Мартине, *Принцип экономии в фонетических изменениях*, Москва, 1960, 219.

⁵ Plg. G. Lindner, *Einführung in die experimentelle Phonetik*, Berlin, 1969, 71.

⁶ Plg. O. von Essen, *Fonetyka ogólna i stosowana*, Warszawa, 1968, 218 ir ten min. lit.

apibūdinti kalboms, kurios nekirčiuotose pozicijose turi mažiau balsinių opozicijų, negu kirčiuotose⁷. Kalbėti, kad ta ar kita kalba turi dinaminį kirtį, galima tik tada, kai nekirčiuoti skiemenys joje yra daugiau ar mažiau redukuoti – bent jau trumpesni ir mažiau įtempti, negu kirčiuoti. Todėl kai tik mėginama galūnių ar nekirčiuotų skiemenų redukciją aiškinti dinaminio kirčiu, daroma loginė klaida: iš redukcijos sprendžiama apie kirčio prigimtį, o kirčio prigimtimi aiškinamas redukcijos atsiradimas. Dar blogiau, kad dinaminis ir „kiekybinis“ kirtis knygoje paverčiamas ne tik nekirčiuotų skiemenų, bet ir kirčiuotų galūnių redukcijos ir net kirčio atitraukimo priežastimi; taip manyti galima tik išleidžiant iš akių tą visiems gerai žinomą faktą, kad, pavyzdžiui, rusų kalboje, kurios kirtį visai pagrįstai galima laikyti dinaminio ir kiekybinio (plg. *a/o* ir kitų balsinių opozicijų neutralizaciją nekirčiuotuose skiemenyse), dabar nėra nei kirčiuotų galūnių redukcijos, nei kirčio atitraukimo, o tai rodo, kad tarp dinaminės kirčio prigimtys ir jo atitraukimo bei kirčiuotų galūnių redukcijos nėra kategoriško ryšio. Taigi jau vien dėl to visos tuo dinaminio kirčiu grindžiamos hipotezės nėra korektiškos.

Ne visai argumentuotas ir konkrečių kirčiavimo klausimų nagrinėjimas. Žinoma, jis ir negalėjo būti labai tobulas, nes net bendrinės kalbos fonetika ir fonologija iki šiol tebėra iš esmės embrioninėje vystymosi stadijoje, neminint jau tarmių fonetikos, kurią iki pat pastarųjų metų sudarė tik atskirų garsų ryšio su atitinkamais bendrinės kalbos garsais konstatavimas. Tokiuose tyrinėjimuose, suprantama, išnyksta net labai esminės fonetinės ypatybės, neturinčios atitikmenų bendrinėje kalboje. Buvo pasklidę ir įvairių dialektologinių pseudoteorių bei pseudofaktų (pvz., mintis apie tai, kad daugelio rytų aukštaičių ilgieji balsiai nebeturi priegaidžių, kad bent kai kurios šnektos visai neskiria ilgųjų ir trumpųjų balsių ir t.t.⁸), smarkiai iškreipiančių sinchroninę ir diachroninę daugelio tarmių fonologijos vaizdą.

Aprašydamas sinchroninę rytų aukštaičių fonologinę sistemą, Kazlauskas nurodo šiuos, jo požiūriu, esminius tos sistemos bruožus: 1) rytiečių tarmėje nesą jokių priegaidžių (p. 9 ir 14), 2) kirčiuotas galįs būti tik ilgas ar pusilgis balsis arba sonantas (p. 5), 3) rytų aukštaičių tarmėse niekur nesą trijų ilgumų sistemos (p. 13), 4) trumpieji galūnių balsiai (pvz., tokiuose žodžiuose, kaip *mažà, vienà, sūnùs*) neturi fonologinio kirčio (p. 13 tt.), 5) rytų aukštaičių kirtis esąs iš esmės kiekybinis. Neprieštaraujant faktams, nė vienos iš šių tezių negalima įrodyti.

Minėtoje recenzijoje (žr. 8 išn.) jau rašyta, kad visi rytų aukštaičiai (išskyrus, gal būt, tik atskiras salas) skiria ne tik dvibalsių, bet ir vienbalsių priegaides – iš klausos pajėgia atskirti tokias minimalias poras, kaip, pvz., *pūte*. „pūti“: *pūte*. „pūtė“ (Debeikiai), *rūksta*: *rūksta* ir t.t., tariamas kito rytų aukštaičio. Priegaidžių negalėtume „nurašyti“ net ir tada, jei ilgieji balsiai jų iš tikrųjų neturėtų: tokių porų, kaip *káltas*: *kałtas*, skyrimas yra bendralietuviškas reiškinys, ir juo nusikratyti, neįsivedus fantastinės ilgųjų (ar pusilgių) ir trumpųjų sonantų (t. y. priebalsių!) opozicijos, yra neįmanoma; be to, tada, norint likti nuosekliam, tektų daryti ir kitą – dar fantastiškesnę – išvadą, – kad *kałtas, vařtai* tipo žodžiuose balsiai prieš *l, r* nėra balsiai, nes nesudaro skiemens centro.

Priimti antrosios tezės neleidžia ne tik kirčiuoti žodžio galo balsiai, bet ir tokie faktai, kaip uteniškių *tu kàstum, a. m^š.s n'čėštum* || arba šiaurinių panevėžiškių *pràdž'òs* „pradžios“: *pradž'òs* „pradžius“, kur kirčiuoto skiemens trumpumas ir distinktyvinis (Kazlausko terminu, „fonologinis“) kirčio pobūdis negali kelti abejonių.

Trečioji tezė visiškai netinka uteniškiams, kupiškėnams ir žymiai anykštėnų daliai (įskaitant ir Svėdasų šnektą, kuria knygoje remiamasi), nes visi trys ilgumai tose šnektose galimi bent jau žodžio gale (plg., pvz., vns. įn. *gærù* „geru“, dgs. kilm. *gærù*. „gerų“ ir dgs. vard. *ger'ù* „gerià“⁹) ir priešpas-

⁷ Tokį to termino apibrėžimą randame: J. Kuryłowicz, op. cit., 380.

⁸ Plačiau apie tai žr. recenziją, išspausdintą: *Baltistica* VII (1971) 201–209.

⁹ Daugiau pavyzdžių pateikiama: A. Jakulis, Kelios pastabos apie Panemunio šnektos balsių ilgumą, – *Kalbotyra* XXIV (1) 33–38.

kutiniame nekirčiuotame skiemenyje, jeigu galūnė trumpa (plg., pvz., dgs. vard. *rudi*, būs. I. 3 a. *ru.dis* „rūdys“ ir dgs. gal. *ru'dis* „rūdis“).

Ketvirtoji tezė iš pirmo žvilgsnio atrodo labai patraukli: iš tikrųjų, priėmus teiginį, kad tokie žodžiai, kaip *mažà*, *šakà*, *gyvà*, *storà* ir kt., gale neturi kirčio, būtų lengva aiškinti ir galūnių redukciją panevėžiškių šnektose, ir suvokti kirčio atitraukimą iš to skiemens. Deja, nė vienės šnektos faktai neleidžia pritarti tokiai pažiūrai, nes daugeliui uteniškių ir vilniškių būdingos tokios opozicijos, kaip mot. gim. *gyvà*]: bev. gim. *gýva*, *storà* : *stóra* (plg. ir jau minėtas *!pradž'os* „pradžios“ : *pradž'òs* „pradžius“ tipo opozicijas, būdingas šiaurės panevėžiškiams). Šiuos atvejus Kazlauskas aiškina gana keistai: atseit, fonologinis tų žodžių kirtis esąs priešpaskutiniame skiemenyje, o galas tik išlaikąs tam tikrą „kulminatyvinę“ viršūnę (žr. p. 17 ir kt.). Su tuo negalima sutikti, neatsisakant visoms lingvistinėms mokykloms bendrų sinchroninės fonologijos principų, kurie kategoriškai reikalauja laikyti fonologiniais visus realiai egzistuojančius garsinius skirtumus, turinčius distinktyvinę funkciją (t.y. skiriančius žodžius arba jų gramatines formas). Bet, jų atsisakius, sinchroninė fonologija iš rimto mokslo virstų žaidimu be taisyklių, o konkrečių faktų fonologinės interpretacijos taptų to ar kito tyrinėtojo individualaus skonio arba fantazijos dalyku. Tos interpretacijos geriausiu atveju turėtų tik estetinę, o ne mokslinę vertę. Be to, nuosekliai laikantis Kazlauskos argumentacijos, tektų pripažinti, kad fonologinio kirčio neturi ir tokie žodžiai, kaip *nósis* ir *výras*, nes ir jų kirtis „įspėjamas“ iš pozicijos, t.y. iš ilgojo balsio. Kartu reikia pasakyti, kad nekorektiškas yra ir pats „dinaminės viršūnės“, turinčios tik kulminatyvinę funkciją, priešpastatymas fonologiniam kirčiui (p. 17), nes pagrindinė kirčio funkcija kaip tik ir yra kulminatyvinė¹⁰, o ne distinktyvinė. Jeigu jau „dinaminei viršūnei“ pripažįstama kulminatyvinė funkcija, tai ją tenka laikyti ir fonologiniu kirčiu.

Nepriėmus keturių pirmųjų tezių, nepriimtina darosi ir paskutinė, nors ji yra neabejotinai labiau pagrįsta, negu kitos. Rytų aukštaičių kirtis nelaikytinas kiekybiniu vien dėl to, kad trumpieji rytiečių balsiai jį gali turėti ir turi. Be to, ir pats Kazlauskas nurodo (p. 13), kad rytų aukštaičių, turinčių, mūsų supratimu, tris ilgumus, šnektose pasitaiko žodžių, kurių visi skiemenys yra pusilgiai ir todėl kirčiuotas jų skiemuo negali kontrastuoti kitiems skiemenims savo kiekybe (pvz., vns. vard. *te.vė.li.s*, vns. kilm. *sta.rū.ma*).

Dar labiau supainiota ir neaiški yra šiaurės žemaičių sinchroninės prozodinės sistemos interpretacija. Jei, skaitant apie rytiečius, dar galima išsiaiškinti, kas vadinama fonologiniu kirčiu, tai nustatyti, kas yra žemaičių fonologinis kirtis ir kas nefonologinis, neįmanoma, nes, autoriaus žodžiais, „sinchroniniu požiūriu įspėti, kada žodis turės fonologinį žodžio kirtį, o kada jo neturės. negalima“, kadangi „negalima nustatyti kokių nors šių dviejų kirčio tipų papildomosios distribucijos taisyklių“ (p. 21). Pasirodo, šiuo atveju „fonologinis“ žodžio kirtis nustatomas, tiksliai „imant diachroniškai“ (ten pat), bet, kas leidžia taip „imti“, nepaaiškinama. Jeigu diachroniniai santykiai rekonstruojami, remiantis sinchronija, tai čia aiškus prieštaravimas tarp to, kas rašoma, ir to, kas daroma iš tikrųjų, o jeigu ne, tai iš viso nesuprantama, iš kur apie tuos santykius galima sužinoti, – fonologinio kirčio sąvoka tampa tokia pat neprieinama pažinimui, kaip ir Kanto daiktas savyje.

Keistokai atrodo ir pats fonologinio ir nefonologinio kirčio sąvokų priešpastatymas. Jeigu žodžiai, kitoms sąlygoms esant lygioms, gali skirtis tuo, kad vienas iš jų turi fonologinį, o kitas nefonologinį kirtį, tai iš to seka logiška išvada, kad tarp fonologinio ir nefonologinio kirčio yra distinktyvinė opozicija, t.y. kad nefonologinis kirtis yra fonologinis!

¹⁰ А. Мартине, Основы общей лингвистики, — кн.: Новое в лингвистике, III, Москва, 1960, 422; С. К. Шаумян, Проблемы теоретической фонологии, Москва, 1962, 59; Н. Pilch, Phonemtheorie, I, Basel — New-York, 1964, 101 — 102.

Antra prieštaringa sąvoka, kuria operuojama, aprašant žemaičių prozodiją, yra vadinamasis skiemens kirtis. Pirmiausia, neaiškus to skiemens kirčio santykis su nefonologiniu kirčiu: vienur atrodo, kad tai maždaug tas pats reiškiny (plg. tokius pavyzdžius, kaip *stàlò* „statu“), o kitur (pvz., ten, kur kalbama apie akūto išlikimą *rašáu* tipo formose, p. 106) skiemens kirčiu laikomas lyg ir vadinamasis šalutinis nukeltinis kirtis. Kaip žinoma, fonologinėje literatūroje skiemens kirčiu, arba akcentu, įprasta vadinti priegaides ir joms artimus reiškinius (pvz., norvegų ir švedų I ir II akcentą, danų *stød*¹¹), ir čia ta sąvoka visiškai savo vietoje, nes priegaidžių vaidmuo skiemenyje primena kirčio vietos vaidmenį žodyje. Knygoje tam terminui suteikiama kažkokia miglota reikšmė (įprastine reikšme jis būtų nė nereikalingas, nes dubliuotų priegaidės terminą): juo lyg norima pasakyti, kad žemaičiuose (ir latvių kalboje) atskiri skiemenys turi kažką panašaus į žodžio kirtį, nors *explicite* taip ir neteigiama. Toks terminas galėtų būti priimtas nebent kaip metafora: juk kai sakome, kad vienas ar kitas skienu (ar pagaliau jo dalis, mora) yra kirčiuotas, tai tuo tik tvirtiname, kad jis yra išryškintas kitų skienu (ar kitos skiemens dalies) atžvilgiu, nes ir nekirčiuotas skienu tariamas su tam tikru intensyvumu. Tuo tarpu „skiemens kirtis“ yra tuščia sąvoka, nes, jeigu kiekvienas skienu „turi kirtį“ (kitai sakant, yra kirčiuotas lygiai kaip ir kiti), tai darosi visai neaišku, kokie elementai „neturi“ kirčio. Norim ar nenorim, tam tikrų skienu kirtį (nesvarbu, ar ryškiausią, ar ne) turime laikyti nerelevantišku, pajungtu kuriam nors vieno skiemens kirčiui ir tuo pačiu, žinoma, atsisakyti „skiemens kirčio“. Taigi tas kirtis aiškiai yra *contradictio in adjecto*.

Tik su didelėm išlygom galima tvirtinti, kad šiaurės žemaičių priegaidžių fonetinė prigimtis esanti iš principo kitokia, negu pietinių vakarų aukštaičių. Tiesa, žemaičių akūto (vadinamosios laužtinės priegaidės), pagrindinio tono diapazonas, atrodo, yra platesnis, negu pietinių vakarų aukštaičių akūto, bet vargu ar tai ką nors įrodo. Kur kas svarbesniu laikytinas tas faktas, kad pietiniai vakarų aukštaičiai (ypač vadinamieji zanavykai) be jokio specialaus konteksto ir pasirengimo sugeba iš klausos identifikuoti žemaičių vienbalsių priegaides. Jeigu šių tarmių priegaidės iš tikrųjų taip smarkiai skirtųsi, tokia identifikacija būtų neįmanoma. Tad žemaičių priegaidės nuo „vakarietiškujų“ gali skirtis tik neesminiais požymiais – jų skiriamieji požymiai (arba, kaip sakoma knygoje, „esmė“) turi būti identiški. O kadangi vakarų aukštaičių priegaidės skiriasi ne diapazonu, tai ir žemaičių priegaidės negali juo skirtis.

Suprantamas dalykas, kad diachroninės išvados, pagrįstos tokiomis netvirtomis sinchroninėmis prielaidomis, negali būti tobulos, todėl ir be platesnės analizės galima teigti, kad ne tik kirčio atitraukimo priežastis, bet ir paties proceso pobūdžio bei krypties klausimas ir toliau lieka atviras. Intuityviai tai yra jautęs ir pats autorius: nepaisant visų pastangų rasti vidines atitraukimo priežastis, jis galų gale buvo priverstas griebtis substrato teorijos (žr. p. 28), kuri nuo seno tebėra universali neaiškių diachroninių procesų paaiškinimo priemonė. Vargu ar panašūs bandymai rasti fonologines kirčio atitraukimo priežastis ir ateityje būtų sėkmingi. Ir dabar beveik visai aišku, kad jos nebuvo fonologinės, nes kirčio atitraukimas nepanaikina jokių fonologinių opozicijų, o tik pakeičia jų fonetinę realizaciją ir sintagmatiką: tokios minimalios poros, kaip *šiltà* : *šiltà*, *sunkiõs* : *suñkios*, skiriasi tiek kirtį atitraukiančiose, tiek neatitraukiančiose šnektose. Be to, daugelyje šnektų kirčio atitraukimas būdingas toli gražu ne visoms gramatinėms formoms: pvz., jo dėsnis visai nepaiso rytiečių įvardžiai, būsimąjo laiko trečiasis asmuo, kai kurierieveksmiai ir t.t.

Remdamasis savaip interpretuotomis tarmių kirčiavimo sistemomis ir kirčio atitraukimu, Kazlauskas knygoje mėgina naujai aiškinti ir priešistorinę lietuvių (ir apskritai baltų) prozodinę sistemą (p. 29–30) bei Sosiūro–Fortunatovo dėsnį. Čia jis pirmiausia pripažįsta Kurilovičiaus teiginį,

¹¹ R. Jakobson, Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze, – kn.: *Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacq. van Ginneken...*, Paris, 1937, 30; Сравнительная грамматика германских языков, II, Москва, 1962, 160.

kad tokio tipo priegaidės, kokias dabar turi lietuvių kalba, negalėjusios egzistuoti nekirčiuotuose skiemenyse, ir kelia hipotezę, kad priešistoriniais laikais lietuvių kirtis ir priegaidės buvę muzikinės prigimties: kirtį sudariusi melodinė žodžio viršūnė, akūtas nuo cirkumflekso skyręsis didesniu aukštumu. Tokia prielaida yra įmanoma ir, be to, gana gražiai paašškintų diametralų latvių ir lietuvių priegaidžių priešingumą, bet ji kelia ir tam tikrų abejonių. Pirmiausia, nėra būtino reikalo priimti Kurilovičiaus „aksiomą“, nes priegaidės nekirčiuotuose skiemenyse turi net tos tarmės, kuriose apie muzikinę priegaidžių prigimtį negali būti nė kalbos, — plg., pvz., tokias pietinių vakarų aukštaičių minimalias poras, kaip [kál'tà] *vinis* : [kał'tà] *móteris*, *šviečia* ['sáu.lě] : *šildausi* ['sáu.lé], *pasistačiau* ['klé'tī] : *miegojau* ['klé'ti] ir t.t. Antra, sunku patikėti, kad melodika (t.y. pagrindinis tonas) kurioje nors kalboje galėtų iš karto atlikti tiek daug funkcijų: signalizuoti kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kontrastą, diferencijuoti priegaides ir dar, be abejo (nors knygoje apie tai ir nekalbama), realizuoti sakinio intonaciją. Trečia, rekonstruojant muzikines priegaides, remiamasi iš esmės tik žemaičių (ir šiaurinių vakarų aukštaičių) tariama muzikine priegaidžių prigimtimi, kurios iki šiol eksperimentiškai niekas nėra tikrai įrodęs. O suabejojus tomis prielaidomis, tenka abejoti ir mėginimu Sosiūro — Fortunatovo dėsnį aiškinti perėjimu nuo muzikinių priegaidžių prie dabartinių (dinaminių). Be to, aiškinant tą dėsnį, padaromas ir nedidelis (tiesa, sunkokai pastebimas) apsirikimas: išleidžiamas iš akių tas faktas, kad Sosiūro — Fortunatovo dėsniumi aprašomas procesas yra vykęs ir šiaurės žemaičių tarmėje (bent jau žodžio viduryje, *laiko* : *laikyti* tipo atvejais), o šios tarmės priegaidės, knygos autoriaus nuomone, ir dabar tebėra muzikinės. Vien dėl to ši Sosiūro — Fortunatovo dėsnio interpretacija nėra geresnė už ankstesnes.

Be to, knygoje nemaža vietos skiriama akūtinų galūnių pakitimams (p. 96–108), veiksmažodžių, ypač priešdėlinių, kirčiavimo raidai (p. 49–97) ir indoeuropiečių *ō likimui. Šiuose poskyriuose ypatingas vaidmuo taip pat priskiriamas dinaminiam kirčiui: pavyzdžiui, jo atsiradimu aiškinamas akūtinų galūnių trumpėjimas ar pakitimas cirkumfleksinėmis ir indoeuropietiškojo *ō virtimas į *ā nekirčiuotuose skiemenyse. Bet akūtinės galūnės, gavusios dinaminį kirtį, veikiau turėjo ilgėti, o ne trumpėti. Nesuprantamas yra akūto išlikimo aiškinimas žemaičių *prašau*, *prašai* tipo galūnėse: jeigu to trumpėjimo metu akūtinų ir pokirtinių dvibalsių pirmasis sandas jau buvo pailgėjęs, tai ir tokios galūnės, kaip vns. in. (*ger-*) *-án*, (*kalb-*) *-án*, būtų likusios akūtinės. Kur kas pagrįstesnė čia tradicinė (dar Jauniaus pareiškta) nuomonė, kad tų galūnių priegaidė yra apibendrinta iš sangražinių formų.

Nepakankamai argumentuota (nors, gal būt, ir teisinga) yra ir nuomonė, kad nekirčiuotas indoeuropiečių *ō yra virtęs į *ā: *sodinti* tipo veiksmažodžiuose tas *ā gali būti netiesioginis (t.y. „analoginis“) daug reguliaresnės kaitos *ā* : *ē* atspindys: pagal *vesti* : *vadinti* modelį galėjo lengvai atsirasti ir *sēsti : *sādinti.

Įdomi būtų mintis dėl galimo *ōR tipo dvigarsių virtimo į *uR*, bet ji nėra nauja, ir, be to, knygoje visai neargumentuota — neįrodyta, kad jų pirmasis sandas trumpėjo jau po *ō virtimo į *ā*¹². Pats akūtinų *ōR* tipo dvibalsių egzistavimo faktas, rodos, verčia manyti, kad tas trumpėjimas nebuvo vėlyvas, nes, kaip žinoma, akūtinė priegaidė negalūniniuose dvigarsiuose suponuoja ankstesnį jų ilgumą.

Ginčytinas, atrodo, yra ir priešdėlinių veiksmažodžių kirčio raidos aiškinimas. Priėmus autoriaus tezes, kad veiksmažodžių priešdėliai skyręsi nuo daiktavardžių priešdėlių priegaidėmis (išskyrus *pér-*, visi buvę arba trumpi, arba cirkumfleksiniai) ir trumpėję, jau būdami suaugę su veiksmažodžiais, praktiškai tą trumpėjimą neįmanoma paašškinti. Tuo tarpu savarankiškuose akūtinuose enklitikuose tokie pakitimai yra savaimė suprantami. Akūtinis priešdėlis *pér-* čia mažai ką rodo, nes,

¹² Be to, plg. V. Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius, 1970, 51 tt

sprendžiant iš kai kurių rytų aukštaičių *pėrejo, pėrvažiāvo* (su šalutiniu kirčiu ir ilguoju *ė*), jis yra buvęs dviskiemenis (skambėjęs **pėri* ar panašiai) ir, tur būt, ortotoninis, o ne enklitinis.

Labai įdomi mintis, kad veiksmazodžiai su postpozicine sangražos dalelyte seniau yra kirčiuoti kitaip, negu be tos dalelytės (p. 95). Ją gražiai patvirtina ir tokie knygoje neminimi šiaurės žemaičių tarmės faktai, kaip mažeikiškių es. 1. 3 a. *nėšās, skòtās* ir ypač *nėnėšās, nėskòtās*. Bet nėra visai tikrų faktų, kurie tikrai rodytų, kad kirtį yra turėjusi būtent sangražos dalelytė: trumpėjimas **-sie* → *-si* → *-s* veikia įrodo kaip tik priešingą teiginį. Mirštančia Zietelos tarne čia labai neatsargu remtis.

Nors daugelis autoriaus mėginimų naujai interpretuoti lietuvių kalbos kirčiavimą yra nepriimtini, vis dėlto šiame knygos skyriuje išryškėja nemaža tikrai pozityvių momentų, į kuriuos ateityje, mėginant ieškoti jei ne kirčio atitraukimo priežasčių, tai bent jo sąlygų, nebus galima neatsižvelgti. Pirmiausia, knygoje pirmą kartą taip reljefiškai išryškėjo ypatinga kirčiuotųjų galūnių raida, daugelyje tarmių primenanti nekirčiuotų skiemenų raidą. Antra, iki šiol niekas kaip reikiant nebuvo atkreipęs dėmesio į tai, kad rytų aukštaičių tarmėse yra nemaža atvejų, kai formaliai nekirčiuotas skiemuo (*gyvā, storā* tipo žodžiuose) funkcionuoja kaip kirčiuotas. Knygoje siūlomas sprendimas, kaip matėme, nėra racionalus, bet jį nesunku patobulinti, įsivedus dviejų kirčio tipų kategoriją: formos *gyvā, storā* tada turėtų vieno tipo kirtį, o *gyvā, storā* ir, pavyzdžiui, kupiškėnų *gī'vā, stō'rā* – kito tipo kirtį. Du kirčio tipus tektų skirti ir panevėžiškių tarmėse, nes jose egzistuoja tokios opozicijos, kaip *v'ol'k's* „vilkas“ : *v'ol'k's* „vilkus“ ir pan. Atsisakius tų dviejų tipų, tose tarmėse tektų pripažinti mažiausia keturių fonologinių priegaidžių buvimą, o tai visais atžvilgiais būtų nepatogu ir neekonomiška, nes tada ne tik tektų išpūsti prozodinių elementų inventorių, bet ir sukomplikuoti tarmių morfonologiją – užgriozdinti ją įvairiausiomis metatonijomis. Ir, trečia, nė vienas, tur būt, lingvistinis veikalas nėra taip stimuliuojęs mūsų tarmių fonetikos ir fonologijos tyrinėjimų, kaip šis. Ne vienas ir šioje recenzijoje dėstomas teiginys yra atsiradęs tik todėl, kad impulsą jiems davė drąsios Kazlausko hipotezės.

Antrasis, daiktavardžio, skyrius (p. 123–286), kaip jau minėjome, yra daug geresnis, negu pirmasis. Išvados ir hipotezės čia grindžiamos žymiai gausesne ir geriau dokumentuota faktine medžiaga, dėstymas labai nuoseklus, nefragmentiškas, visą skyrių jungia vieninga nedirbtinė, iš pačių faktų plaukianti idėja. Beveik visai nepasitaiko spėliojimų ir interpretacijų *ad hoc*. Pirmą kartą tame skyriuje (neskaitant paties Kazlausko publikacijų šia tema) tiek plačiai rašoma apie priebalsinio kamieno istoriją, įvairių neproduktyvių linksniavimo tipų nykimą ir to nykimo sąlygas bei priežastis, apie įvairaus laipsnio kaitybinių sufiksų apibendrinimą *n* kamiene ir t.t. Tačiau plačiau sustoti prie visų šio skyriaus teigiamybių, atrodo, nėra būtina, nes visas skyrius, neskaitant atskirų išimčių, atskirais straipsniais jau anksčiau buvo paskelbtas mokslinėje spaudoje ir yra susilaukęs iš esmės palankaus vertinimo. Ne viena jo išvada savo darbuose yra pasinaudoję kiti tyrinėtojai (pvz., Mažiulis ir Zinkevičius).

Vis dėlto norėtusi ir dėl šio skyriaus pareikšti vieną kitą pastabą.

1. Abejotina (bent knygoje neįrodoma) yra nuomonė, kad baltai nėra turėję įnagininko ir vietininko linksnių. Iš esmės vienoda (bent jau labai panaši) tų linksnių fleksija lietuvių, latvių ir net slavų kalbose bei tarmėse greičiau rodo, kad bent baltų prokalbėje šie linksniai galėjo egzistuoti. Daryti kokias tvirtesnes išvadas, remiantis prūsų kalba, čia kažin ar atsargu; be to, ir fragmente *Towe Nūfze kâß effe andangonfÿn fwyntinf*¹³ pavartotą formą *andangonfÿn*, atrodo, galima laikyti daugiskaitos vietininko liekana.

2. Nėra visai teisinga mintis, kad daiktavardžių skirstymas pagal balsinius kamienus turįs tik istorinį pagrindą (p. 137): naujaisi tyrinėjimai rodo, kad vadinamasis kamiengalis ir dabartinėje

¹³ Prūsų kalbos paminklai. Parengė V. Mažiulis, Vilnius, 1966, 30.

lietuvių kalboje funkcionuoja kaip savarankiškas morfologinis elementas¹⁴, tik jis yra gerokai užmaskuotas morfonologinių procesų.

3. Daugiskaitos vietininko galūnė *-su* buvo plačiai vartota ne tik rytiniuose lietuvių arealo pakraščiuose, kaip teigiama knygoje (p. 162), bet ir pačiuose žemaičių tarmės šiaurės vakaruose: ji gana reguliariai rašoma 1759 ir 1787 metų „Žyvate“, pvz.: *akyfu* 265,13 ir 272,12, *akivfu* 319,14. Todėl samprotavimai apie galūnės *-su* superstratinį pobūdį laikytini subjektyviais. Kalbos faktai, rodos, nepatvirtina ir teiginio, kad žemaičiai niekada nesą turėję iliatyvo kaip savarankiško linksnio (p. 165). Tam prieštarauja dažnas pašalio vietininkų vartojimas Mažvydo raštuose ir net XVIII amžiaus „Žyvatuose“. Kažin ar galima įsivaizduoti tarmę, turinčią aliatyvą ir adesyvą, bet neturinčią iliatyvo.

4. Detali šiaurės žemaičių vokalizmo analizė rodo, kad niekad nekirčiuojamose morfemose rytų baltų *ō, *ē~lk. *uo*, *ie* toje tarmėje yra virte į *u*, *i* arba *ū*, *i* (plg.: *kūmēt* „kuomet“, *tūmēt* „tuomet“, *kāmūli* „kamuolį“, *vūobūla* „obuolį“, *tiktā* „tikta“ = senųjų raštų *tietai* ir kt.). Todėl jų daugiskaitos vietininko galūnę (*męšk-*) *-ūšę* nebūtina kildinti iš (*mišk-*)* *-ōnsen* (p. 162): ji gali būti kilusi ir iš (*mišk-*)* *-ōsen*. „Vidurio“ žemaičių (*męšk-*) *-ūnsę* tikriausiai turi tokį pat „hipernormalų“ *-n-*, kaip ir *gīnslā* „gysla“, *trīns* „trys“ ir kt.

5. Žemaičių *vīrė*, *kēlmė*, *vėlnė* tipo šauksmininkai (p. 177) galūnėje turi šalutinį kirtį ir todėl laikytini ne metatonijos, kaip mano Kazlauskas (žr. p. 177), o apibendrinto galūninio kirčiavimo pavyzdžiais. Spėjimo, kad šauksmininko forma tapusi kirčiuota vėliau (žr. ten pat), jie nepatvirtina.

6. Turint galvoje, kad nosinių balsių aplinkoje vietoj laukiamo *a* žemaičiai neretai turi *o* ar *u* ir vietoj *e* – *ę* arba *i* (plg. *mōna* „mano“, *nōms* „namas“, *kāmonas* „kamanos“, *pēlenā* „pelenai“, *mīlēnā* „mėlyna“ : *mīlēnē* „mėlynė uoga“ ir kt.), balsį *ę* ar *i* tokiose formose, kaip *akmēni* „akmenį“, *siemēnū* „sėmenų“ ir kt., nebūtina laikyti senovinio nykstamojo laipsnio pėdsaku (p. 272 t.).

7. Vien dėl fonetinių priežasčių negalima pritarti mėginimui pietinių vakarų aukštaičių vns. naud. formas *ākmen*, *dūkter*, *piemen*, *šūn* laikyti iš seno turinčiomis nulinę galūnę (žr. p. 142, 145). Tos formos – jeigu iš tikro būtų senovinės – dabar skambėtų *ākme, *pieme, *šu, nes, kaip rodo *mā*, *tē* (šalia *tenai* ar *tenais*) ir kt., kitų formų analogija normaliai *an* tipo junginių raidai toje tarmėje netrukdo.

Skyrius apie veiksmazodį (p. 287–404) yra labai fragmentiškas ir neišbaigtas, daugelį jo teiginių geriausiu atveju galima laikyti tik darbo hipotezėmis, kurias autorius ateityje tikriausiai būtų išvystęs. Todėl kalbėti apie šio skyriaus visumą netenka – lieka panagrinėti tik tuos teiginius, kurie jau dabar kelia didesnių abejonių.

Poskyryje „Būtojo laiko formavimasis“ (p. 336–350) Kazlauskas platokai nagrinėja tokias vad. trumpąsias trečiojo asmens formas, kaip *atāsuk*, *išneš*, *miegó(j)*, *važ’áu*, ir mano, kad jos (kaip ir latvių tarmių *redzē*, *dziedā* bei prūsų *ebsignā*, *signai*) yra reliktinės, senesnės už ilgąsias formas. Aiškinimą, kad tos formos gali būti sutrumpėjusios (*išneš*→*išnešē*, *miegó(j)*→*miegójo*), jis atmeta, remdamasis tuo, kad ten, kur tos formos vartojamos, nėra fonetinio galūnių trumpėjimo. Tačiau tuo būdu išvengus vieno fonetinio sunkumo, susiduriama su kitais – kyla klausimas, kaip galūniniai *-t* ir *-n* galėjo išlikti *ažūvet*, *ažūmin* tipo formose, jeigu jų daugiau niekur nėra išlikę¹⁵, kodėl netrumpėjo (arba nevirto bent cirkumfleksine) (formų *miegó*, *žiūrē*, *važiáu* akūtinė galūnė¹⁶ ir t.t. Apeliuoti į formaliai įmano-

¹⁴ J. Marvan, K základům současné litevské deklinace, — Slovo a slovesnost, XXVIII (4), 1967, 401–405.

¹⁵ Be to, tos formos (bent atskirose vilniškių šnektose) dažnai turi minkštą galinį priebalsį (pvz., Mielagėnuose, Ignalinos raj., sakoma *ažūvet’*, *išneš’*), rodanti, kad po jo palyginti neseniai turėjo eiti priešakinės eilės balsis.

¹⁶ Plg. Chr. S. Stang, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo–Bergen–Tromsø, 1966, 376, 1 išn.

mą kitų formų įtaką čia nelabai galima, nes tokia įtaka juk nesutrukdė normalios būsimąjo laiko trečiojo asmens raidos: šalia *žinósiu, žinósi* tos pačios tarmėst uri *žinàs* arba *žinõs*, šalia *pagáusiu, pagáusi* – *pagaũs*. *Dėj, miegój* tipo formos, kurių jotąs, Kazlauskas manymu, „galėjo atsirasti kaip veiksmažodžio paradigmos kamieno išlyginimo rezultatas“ (p. 342), aišku, negali būti senos, nes prieš sonantą turi ilgąjį balsį; be to, lieka nesuprantama, kodėl, lyginant paradigmą, buvo pridėtas tik *-j*. Juk tokios formos iš analogijos turėjo gauti ne tik kamiengalį, bet ir galūnę. Autoriaus nuomonės neleidžia priimti ir tai, kad tos formos tarmėse funkcionuoja ne kaip reliktai, o kaip visiškai reguliarūs fakultatyviniai ilgųjų formų variantai: teiginys, kad tos formos tarmėse užimančios „išimtinę padėtį“ (p. 347), neatitinka tikrovės. Taigi trumposios trečiojo asmens formos yra aiškūs naujadarai, kurių atsiradimui paaiškinti bene teisingiausią kelią yra užčiuopęs Zinkevičius, kuris rašo, kad „trumpasias (formas – *A.G., V.Ž.*) tarmės atstovai daugiau linkę pasakyti skubėdami“¹⁷.

sta-kamienius veiksmažodžius, dėl kurių galvas yra laužę daug kalbininkų, Kazlauskas aiškina per daug sudėtingai ir, mūsų nuomone, dirbtinai (p. 332–333). Dabartinių tarmių ir senųjų paminklų duomenys rodo, kad jų negalima sieti su neveikiamaisiais būtojo laiko dalyviais, nes tie dalyviai niekada nebūna ir nebuvo vartojami tokioje pat pozicijoje, kaip trečiasis veiksmažodžių asmuo (dvinariuose sakiniuose) ir negalima įrodyti, kad kada nors yra egzistavę tokių sakinių, kaip **medžiai virsta* (kur *virsta* – ne trečiasis asmuo, o dalyvis!).

Nuomonė, kad žemaičių ir rytinių aukštaičių nepakitę *an, am, en, em* veiksmažodžiuose *apjan-ka, tranka, brenda, suglemba, senka* ir kt. rodo palyginti nesena jų virtimą intarpiniais (žr. p. 321–322), kažin ar įrodoma, nes minėtose formose *a, e* gali būti atstatyti dėl bendraties ir būtojo laiko analogijos. Tokie naujai į tarmę atėję žodžiai, kaip žemaičių *mõnkštà, kõmbaris, rõnkšlõustis, štõngà* „štanga, laužtuvas“, rodo, kad jeigu tos analogijos nebūtų buvę, tai ir žiloje senovėje, ir visai neseniai atsiradę intarpiniai veiksmažodžiai būtų tariami su *on, om* ir, tur būt, su *en, em*.

Knygoje palyginti atsargiai reiškiamą nuomonę, kad atematinės būsimąjo laiko daugiskaitos formos esančios senesnės, negu tematinės. Tos formos virtusios tematinėmis (*i*-kamienėmis) dėl fonetinio *-s'me* virtimo į *-sim* ir vėlesnio *-i-* įvedimo į daugiskaitos antrąjį asmenį (p. 369). Pritarti šiai nuomonei nelengva. Pirma, galūninio *-e* išnykimas formante *-s'me* daugelyje tų tarmių, kurios šiandien turi tik tematinę būsimąjį laiką, būtų reiškęs ir prieš jį esančių priebalsių sukietėjimą; be to, kadangi lietuvių kalboje VCR tipo junginys prieš pauzę yra negalimas, tai neišivaizduojamas yra ir pats tos galūnės nukritimas. Antra, *i*-kamienis būsimasis laikas vartojamas ir tokiose tarmėse (pavyzdžiui, šiaurės žemaičių), kur daugiskaitos pirmojo asmens galūnė yra *-ma* ir, suprantama, garsui *-s-* suminkštėti nėra jokių sąlygų. Trečia, dalelyčių *-ai* ir *-ei* distribucija 1759 ir 1787 metų „Žyvate“ aiškiai rodo, kad trečiasis būsimąjo laiko asmuo kadaise yra turėjęs minkštą priebalsį *-s*, kilusį, tur būt, iš *-si*, nes prie *a*-kamienių veiksmažodžių trečiojo asmens formų šiame paminkle reguliariai segama dalelytė *-ai* (pvz.: *duday* „duoda“ 36,1, *kalbay* „kalba“ 226,5, *fkqbay* „skamba“ 6, 4, prie *i*-kamienių – dalelytė *-ei*, pvz.: *guley* „guli“ 29,15, *miley* „myli“ 32,20, *fmyrdey* „smirdi“ 107, 28), o būsimąjo laiko trečiasis asmuo visais be išimties atvejais vartojamas tik su *i*-kamieniams būdinga dalelyte (plg.: *ateysey* „ateis“ 86,21, *garbinsey* „garbins“ 77, 6, *ne nu tylsey* „nenutills“ 130,29). Ketvirta, formanto *-s'j-* senumą rodo latvių kalba, plg. jų *būšu* < **būsjuo*. Pagaliau, penkta, įrodinėdamas, kad *-s'me* yra virtęs į *-sim*, autorius prieštarauja pats sau, nes kiek anksčiau (p. 297) rašo, kad prabaltiška (resp. pralietuviška) daugiskaitos pirmojo asmens galūnė yra buvusi *-ma* (resp. *-mā*), o ne *-me*.

Jau kiek seniau lingvistinėje literatūroje buvo parėikšta abejonių dėl Kazlauskas nuomonės, kad tariamosios nuosakos *būčia* tipo formos galinčios būti kilusios iš *būčiau* tipo formų. Toms abejonėms reikia pritarti, nes vienintelis argumentas, kuriuo įrodinėjama *-áu* virtimo į *-a* galimybė,

¹⁷ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 354.

yra žodis *palà*, priklausančios ekspresyviajai leksikai, kurioje apstu visokiausių nereguliarių garsų pakitimų (płg. *žėk* arba *žiú←žiūrėk*, *akšie←eik šen* ir kt.). Fonetiškai kildinti *-a* iš *-au* neleidžia ir Prūsų Lietuvos senieji raštai (pvz., J. Rėzos psalmynas, D. Kleino gramatikos ir kt.), kuriuose tos formos vartojamos kaip gretiminės: juk jeigu *-a* būtų fonetinės kilmės, tai šalia jo nebegalėtų egzistuoti *-au*. Be to, savo gramatikoje (§ 1092 ir 1106) Kuršaitis pateikia tik formas *fukcziàu* ir *búcziàu*, o tai rodo, kad formos su *-a* ilgainiui buvo išstumtos formų su *-au*, geriau priderintų prie visos veiksmažodžio galūnių sistemos. Tuo pačiu, rodos, išryškėja ir galūnės su *-au* atsiradimo morfologinės prielaidos.

Pabaigai keletas bendresnio pobūdžio pastabų.

Perskaičius knygą, kyla klausimas, ar tikslas pademonstruoti tik „naujus galimumus, atsiradusius pastaraisiais metais, pakitus pažiūrai į indoeuropiečių kalbų istoriją ir jos tyrinėjimo metodus“ (p. 3), kai neturima tikslo rekonstruoti ankstesnį kalbos istorijos etapą, yra suderinamas su tų naujųjų metodų esme ir paskirtim. Juk tie metodai tam ir kuriami, kad pabirus praeities ir dabarties faktus būtų galima suvesti į sistemą ir tuo būdu paaikškinti nereguliarumus ir prieštaravimus, pastebimus kiekvienoje kalboje ir tarmėje. Matyt, aiškaus tikslo neturėjimas autoriaus neskaitino nustatinėti ir santykinę nagrinėjamųjų diachroninių procesų chronologiją. Ne vienu atveju ji yra tiek neaiški, kad kartais būna sunku net pasakyti, kada yra formavęsis tas ar kitas knygoje nagrinėjamas reiškinys – ar atskirose tarmėse, ar pralietuvių kalboje, ar net dar seniau. Neišaiškinius santykinės chronologijos, neįvykdomas ir autoriaus siekimas rasti priešastinius diachroninių procesų ryšius.

Knygoje labai pasigedome išsamesnių bibliografinių duomenų ir ypač ankstesnių pažiūrų bei interpretacijų analizės ar bent apžvalgos. Neretai autorius rašo taip, tarsi jo nagrinėjamais klausimais niekas nieko nebūtų pasakęs, nors istorinėje lituanistikoje iš tikrųjų mažai tėra visai nepajudintų problemų ir nelengva sugalvoti hipotezė, kurios kas nors – viena ar kita forma – nebūtų iškėlęs.

Smulkesnių trūkumų, netikslumų bei neapsižiūrėjimų yra ir daugiau. Pavyzdžiui, vieni tarmių faktai visai nelokalizuojami, kitų lokalizacija nurodoma tik labai apytikrė; be to, tą lokalizaciją daro visai neaiškiai savotiški tarmių pavadinimai (sakysim, *pietiniai* dzūkai, *rytiniai* aukštaičiai ir kt.). Mažiau patyrusį skaitytoją gali klaidinti ir nesuvienodinta tarminių pavyzdžių transkripcija bei kitos panašios smulkmenos.

Parašyti tokio pobūdžio ir tokio užmojo darbą visai be trūkumų bei ginčytinų teiginių, tur būt, neįmanoma. Techninių netikslumų, loginių prieštaravimų, neišbaigtų formulavimų gal ir galima buvo išvengti, bet dabartiniu metu, kol mūsų tarmės ir senieji raštai tebėra tik apgraibomis patyrinėti, daug geresnę istorinę lietuvių kalbos gramatiką kažin ar pavyktų kam parašyti. Nesuklysim, tur būt, pasakė, kad tuos suminėtus trūkumus atsveria kūrybinė autoriaus mintis, mokslinė drąsa, pastangos nepasitenkinti paviršutinišku empirizmu ir ieškoti moksle naujų kelių ir problemų. Vien todėl ši knyga yra ir, be abejo, ilgai dar liks vienu iš įdomiausių ir žymiausių lituanistikos veikalų. Todėl lieka tik apgailėstauti, kad daugiau knygų Jonas Kazlauskas jau nebeparašys...

A. Girdenis, V. Žulys

Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos (Lietuvių kalbotyros klausimai, XII), Vilnius, 1970, 207 p.

Šiame LKK tome pirmuoju eina A. Sabaliausko darbas „Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos“ (7–81). Tai platesnio tos srities tyrinėjimo tęsinys, apimantis bandos, piemens, tvarto ir botago pavadinimus. Jau vien tų pavadinimų iš visų trijų baltų kalbų sukaupimas bei pateikimas vienoje vietoje yra didelis autoriaus nuopelnas. Svarbiausi šaltiniai jam buvo didysis Lietuvių kalbos žodynas (iš dalies ir jo kartoteka, vietomis – rengiamo atlaso žemėlapiai) ir K. Miūlenba-